

Κι είναι και εκείνο το παλαιό θηρίο, ο άγριος, ο τριχωτός άνθρωπος που βουτάει τα δάχτυλά του στα εντόσθια· και περπατά αδέξια και ρεύεται, του οποίου η ομιλία είναι λαρυγγική, βγαλμένη απ' τα σπλάχνα — λοιπόν, νάτος, εδώ είναι κι αυτός.

Ζει μέσα μου και με κατασκοπεύει. Απόψε το γλεντάει με ορτύκια, σαλάτα και γλυκάδια. Τώρα κρατάει ένα ποτήρι παλιό καλό κονιάκ με την οπλή του. Καθώς το πίνω οι κινήσεις και τα γουργουρίσματά του στέλνουν στη σπονδυλική μου στήλη ζεστά κύματα ανατριχίλας. Είναι αλήθεια, τα χέρια του τα πλένει πριν από το δείπνο, αλλά εξακολουθούν να είναι τριχωτά.

— Virginia Woolf, *The Waves*, 1931

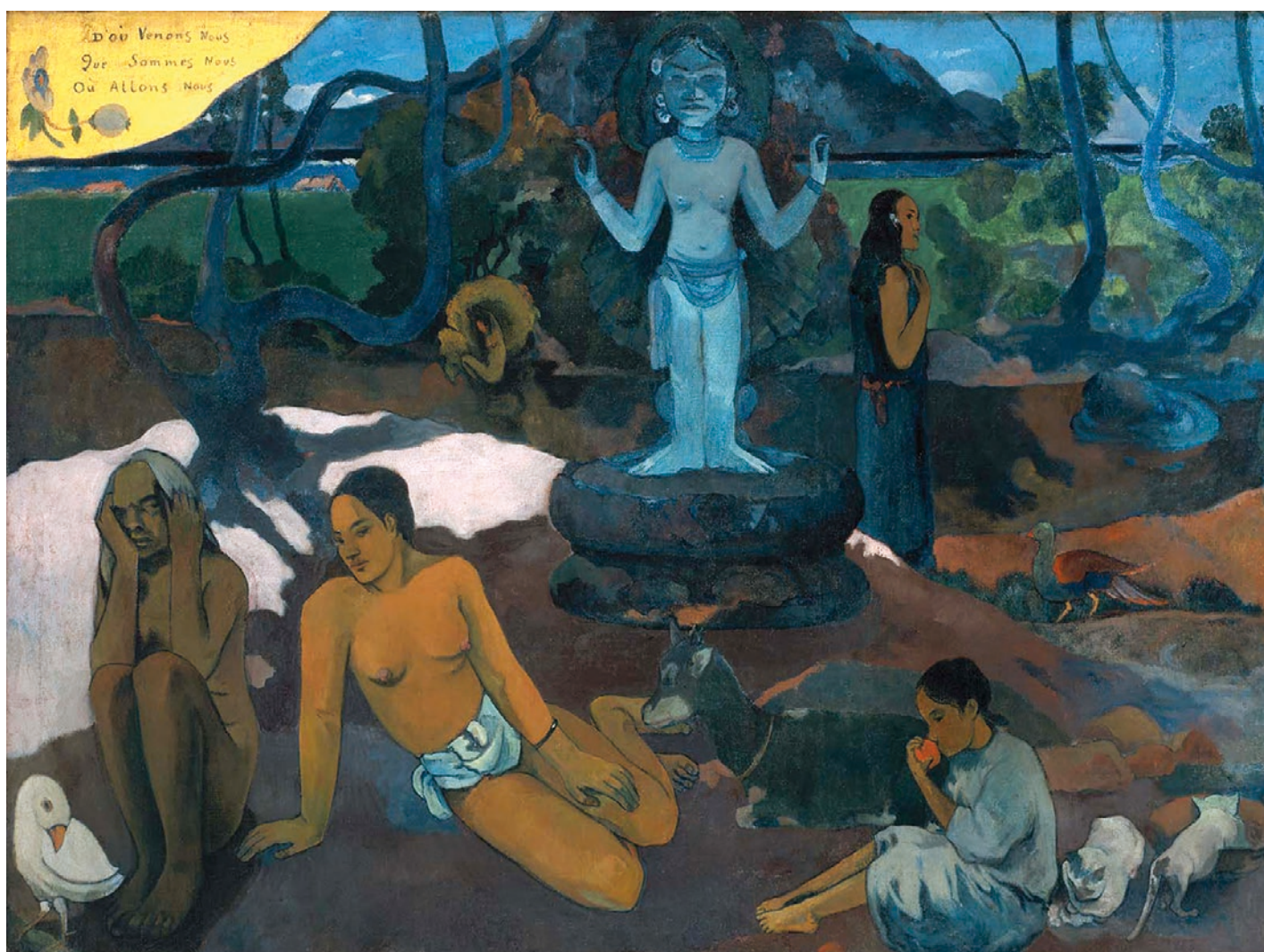
Η συσσωρευμένη γνώση μάς έχει δώσει, κατά τον 20ό αιώνα μ.Χ., ένα τεράστιο πλεονέκτημα σε σχέση με τους προκατόχους μας τόσο στην τεχνολογία όσο και στο εύρος των νοητικών δεξιοτήτων με τις οποίες μπορούμε να εξερευνήσουμε το σύμπαν και να δημιουργήσουμε πληθώρα λογικών εικόνων. Αλλά δεν πρέπει να συγχέουμε τα πλεονεκτήματα της συσσωρευμένης γνώσης με την ευφυΐα. Η ευφυΐα δεν είναι γνώση. Είναι η ικανότητα που έχει κάποιος να προσαρμόζει και να παρουσιάζει σε λογικά σχήματα όση γνώση κατέχει την εκάστοτε στιγμή... Αυτό είναι το πιο σημαντικό μήνυμα της βιολογίας, δηλαδή το γεγονός ότι όλοι ανήκουμε στο ίδιο είδος [Homo Sapiens–Sapiens]. Η συσσωρευμένη γνώση, η «πρόοδος» δεν μας έχει κάνει περισσότερο ευφυείς.

—Barry Kemp, *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*, 1989*

ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΜΙΑ ΞΕΝΗ ΧΩΡΑ;

—Αναζητώντας το βλέμμα του αρχαιολόγου του μέλλοντος

01

Πωλ Γκωγκέν, «Από πού
ερχόμαστε; Τι είμαστε; Πού
πάμε;», Ταϊτή 1897. Μουσείο
Καλών Τεχνών, Βοστώνη.

Η ύπαρξη μιας μηχανής του χρόνου θα καθιστούσε άραγε περιττή την αρχαιολογική έρευνα; Καθώς η αρχαιολογία εξετάζει καταρχήν τον υλικό πολιτισμό και προσπαθεί να συνάγει συμπεράσματα μέσα από αυτόν για τους πολιτισμικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και άλλους μετασχηματισμούς στην ιστορία του ανθρώπου, βασικό μέλημα της επιστήμης είναι ο τρόπος με τον οποίο ο χρόνος εγγράφεται στα αντικείμενα που φέρνει στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη. Τελικά, πόση απόσταση υπάρχει ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν; Μήπως το βλέμμα του αρχαιολόγου είναι αυτό που δημιουργεί το παρελθόν, ακριβώς όπως το βλέμμα της Γοργούς;

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΗΣ «ΚΡΙΣΗΣ» προσφέρει στον ιστορικό της εποχής μας πλούσιο υλικό για έρευνα σε πολλούς τομείς. Είναι μεγάλη πρόκληση να προσπαθήσει κανείς να περιγράψει την κατάσταση των κοινωνικών μετασχηματισμών και της ρευστότητας που βιώνουμε σήμερα με υλικούς όρους και να αρχίσει να αναλογίζεται πόσα από αυτά θα είναι ορατά στον αρχαιολόγο του μέλλοντος, σε ποιο βαθμό, σε τι χρονικές και χωρικές πυκνότητες και σε τι είδους κλίμακες και κανονικότητες. Τι έχει αλλάξει, για παράδειγμα, στη σχέση μας με τον υλικό πολιτισμό· στις ποσότητες των πραγμάτων που καταναλώνουμε· στις εισαγωγές ξένων προϊόντων και την κατανάλωση ελληνικών· στα σκουπίδια που παράγουμε και τα αντικείμενα που ανακυκλώνουμε· στις μετακινήσεις του πληθυσμού και την ερήμωση δημόσιων χώρων και οικισμών.

Όμως, παράλληλα με τη μελέτη του υλικού πολιτισμού, υπάρχει και ένας άλλος χώρος ενδιαφέροντος στην αρχαιολογία, αυτός της έννοιας του χρόνου. Οι δραματικές αλλαγές που συντελούνται με βίαιο τρόπο στις μέρες μας —και που δεν είναι αντιληπτές απ' όλους με τον ίδιο τρόπο—, εξελίσσονται παράλληλα με τον κύκλο της καθημερινής μας ρουτίνας και την επηρεάζουν άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο δραματικά. Έτσι, και ενώ σημαντικά ιστορικά γεγονότα συμβαίνουν σε χρόνο «παρόντα», γινόμαστε μάρτυρες δύο βασικών στοιχείων της έννοιας του χρόνου, τα οποία σπάνια γίνονται αντιληπτά ταυτοχρόνως, και μάλιστα με την ένταση που μας παρουσιάζονται σήμερα: δηλαδή του «χρόνου» με τη μορφή της αλληλουχίας συμβάντων, αλλά και του «χρόνου» με τη μορφή της διάρκειας και της ρευστότητας.

Οι δύο αυτές «μορφές» με τις οποίες αντιλαμβανόμαστε το χρόνο έχουν αποτελέσει το επίκεντρο σημαντικών συζητήσεων στη φιλοσοφία και η προσπάθεια ορισμού τους θέτει μια σειρά από προβλήματα¹. Ο Bergson είχε ήδη τονίσει πως ο χρόνος γίνεται αντιληπτός ως διάρκεια αλλά αναπαρίσταται ως αλληλουχία και είχε σημειώσει ότι

πρόκειται συνήθως γι' αυτή τη «χωρική διάσταση» που δημιουργεί τα όποια προβλήματα, καθώς ο χρόνος είναι μια «αρχέγονη ετερογενής συνέχεια» και δεν μπορεί να οριστεί με όρους «χωρικούς»². Επιπλέον, η αναπαράσταση του χρόνου ως αλληλουχίας στερείται της εμπειρίας του χρόνου η οποία γίνεται αντιληπτή μόνο μέσα από τη διάρκεια, και έτσι είναι δύσκολο να κατανοήσει κανείς μια διάκριση που ουσιαστικά αναφέρεται σε μια αλληλοεξαρτούμενη σχέση.

Αυτό που είναι μοναδικό στις μέρες μας είναι ότι βιώνουμε αυτήν ακριβώς την αλληλεξάρτηση στον μέγιστο βαθμό. Ενώ είμαστε συνηθισμένοι από τις ιστορικές αφηγήσεις να δίνουμε έμφαση κυρίως στην αλληλουχία των συμβάντων, καλούμαστε τώρα να διαχειριστούμε τη ρευστότητα του ιστορικού γίνεσθαι και την εμπειρία της υποκειμενικής θέασης του χρόνου, με τη μορφή της ετερογενούς διάρκειας.

Η έννοια του «χρόνου» στην προϊστορική αρχαιολογία

Η διάκριση του χρόνου σε παρόν και παρελθόν φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε αρχικά από την επιστήμη της ανθρωπολογίας με σκοπό να αποτελέσει ουσιαστικά ένα μέσο επιβολής της δυτικής σκέψης πάνω στην ιστορία, η οποία πέρα από τη χωρική διάσταση—απόσταση θεώρησε αναγκαίο να δημιουργήσει και μια χρονική³.

Όπως παρατήρησε ο Fabian⁴ στη μελέτη του για την έννοια του χρόνου στην ανθρωπολογία, οι ανθρωπολόγοι στην προσπάθειά τους να απορρίψουν οποιαδήποτε σχέση με τους Αβοριγίνες και να οριοθετήσουν την έννοια της διαφορετικότητας με το «άλλο» δεν αρκέστηκαν στον εντοπισμό της φυσικής, χωρικής διάρκεισης, αλλά δημιούργησαν και μια χρονική μεταφορά, έναν «άλλο χρόνο», ο οποίος απέκλειε οποιαδήποτε σχέση συγχρονίας και διαχώριζε το εθνογραφικό παρόν από το παρόν του εθνογράφου, χρησιμοποιώντας κατηγοριοποιήσεις που χώριζαν το χρόνο σε πρωτόγονο και σύγχρονο, άγριο και πολιτισμένο.

Έτσι, όταν στις αρχές του 19ου αιώνα

η Ευρώπη άρχισε να έρχεται αντιμέτωπη με τις πρώτες συστηματικές μελέτες και ανακαλύψεις της αρχαιολογίας, οι οποίες αποδείκνυαν την «παλαιότητα» του ανθρώπινου γένους χρησιμοποιώντας την εθνογραφική αναλογία, ήταν εύκολο να τις ενσωματώσει στην κυρίαρχη ιδεολογία της, δημιουργώντας ένα παρόμοιο μοντέλο με βάση τον «προϊστορικό χρόνο»⁵.

Είναι χαρακτηριστικό πως όταν η «ιδέα» της προϊστορίας εμφανίζεται στην Ευρώπη είναι άρρηκτα δεμένη με τη συγκρότηση του παρελθόντος ως βασικού αντικειμένου μελέτης, μια και αρχικά η διαφορά ανάμεσα στην ιστορία και την προϊστορία δεν επικεντρώνεται τόσο στην έλλειψη γραπτών πηγών όσο στη διάκριση ανάμεσα στην τρέχουσα και την παρελθούσα ιστορία⁶.

Η θεμελιώδης σημασία που δόθηκε σε αυτή τη διάκριση γίνεται φανερή και από το γεγονός ότι η προϊστορία, όπως άλλωστε νωρίτερα και η εθνολογία, ταξινομείται αρχικά στις φυσικές και όχι στις ιστορικές επιστήμες, υπηρετώντας προφανώς μια βαθύτερη διάκριση, που συνδέεται με το εξελικτικό μοντέλο, ανάμεσα στη φύση και το λόγο από τη μια μεριά, και τη γραφή και τον πολιτισμό από την άλλη⁷. Η δημιουργία της χρονικής μεταφοράς του «άλλου χρόνου» αποτέλεσε βασική προϋπόθεση για τη μελέτη της ιστορίας του ανθρώπου, συστατικό στοιχείο στη συγκρότηση της προϊστορικής αρχαιολογίας ως διακριτού κλάδου της επιστήμης και καθοριστικό παράγοντα στη σχέση της με την ιστορία.

Παράλληλα, ωστόσο, η προϊστορική αρχαιολογία έπαιξε σημαντικό ρόλο και στο εθνικιστικό μοντέλο της Ευρώπης και, μαζί με την ανθρωπολογία, βοήθησε τα έθνη-κράτη το 19ο αιώνα να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητά τους μέσα από αφηγήσεις συνέχειας για την ιστορία του ανθρώπου.

Έτσι, από τη στιγμή της συγκρότησής της εμπεριείχε ουσιαστικά δύο διαφορετικές προσεγγίσεις στο χρόνο: την ανθρωπολογική, δηλαδή αυτή της απόστασης, που αναφερόταν στο χρόνο των «άγριων» ανθρώπων που ζουν πιο κοντά στη φύση, αλλά και την ιστορική,

της συνέχειας, που αναφερόταν σ' ένα χρόνο μέσα στον οποίο είχαν γεννηθεί οι πρόγονοι των σύγχρονων κοινωνιών και του οποίου η συνέχεια αποτελούσε συστατικό στοιχείο τόσο του εθνικιστικού μοντέλου όσο και, τελικά, του εξελικτικού⁸.

Η διαδικασία κατασκευής συστημάτων χρονολόγησης ξεκινά ουσιαστικά με την εντατικοποίηση της δράσης της αρχαιολογίας και αποτελεί το βασικό εργαλείο της αρχαιολογικής πρακτικής που στόχο της έχει τη διαχείριση αυτής της διττής προσέγγισης (ανθρωπολογικής και ιστορικής).

Έχοντας ως αφετηρία καταρχήν το εξελικτικό μοντέλο, οι πολιτισμικές αλλαγές και οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί προσεγγίζονται μέσα από ένα πρίσμα στο οποίο ο «χρόνος» χρησι-

μοποιείται για να δηλώσει την αλληλουχία των γεγονότων σε παγκόσμια κλίμακα, και όχι τη διάρκειά τους⁹. Η χωρική μάλιστα αναπαράσταση της αλληλουχίας των γεγονότων διευκολύνεται από την ανασκαφική πρακτική που έχει ως βασικό της μέλημα την αποτύπωση της στρωματογραφίας, δηλαδή των γεω-πολιτισμικών στρωμάτων που αναπτύσσονται σε κάθετο άξονα. Έτσι, ενώ η δημιουργία των πρώτων «σχετικών» χρονολογήσεων γίνεται με βάση την παραδοσιακή πρακτική του εξελικτισμού, μελετώντας τα ίδια τα ευρήματα και τις τυπολογικές (μορφολογικές) τους διαφορές, σύντομα αποκτά και μια «χωρική» διάσταση, η οποία βασίζεται στη μελέτη της στρωματογραφίας και τη σύνδεση των προϊστορικών περιόδων με συγκεκριμένα

σύνολα ευρημάτων, εναποθέσεων και πολιτισμικών ομάδων¹⁰.

Το χαρακτηριστικό στην αρχική αυτή αντίληψη για το χρόνο είναι ότι αυτός παρουσιάζεται ως ένα ενιαίο και γραμμικό φαινόμενο, μια αλληλουχία συμβάντων, και αναπόφευκτα προσεγγίζει τις κοινωνικές αλλαγές μέσα από το ίδιο πρίσμα, ως ενιαίες και γραμμικές. Το παράδειγμα του διαχωρισμού της εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών στα στάδια της αγριότητας, της βαρβαρότητας και του πολιτισμού από τους ανθρωπολόγους Tylor και Morgan στα τέλη του 19ου αιώνα δηλώνει αυτήν ακριβώς τη σημασία της χρονικής αλληλουχίας στην εδραίωση των εξελικτικών σταδίων του ανθρώπου¹¹ και συνδέεται άμεσα με το Σύστημα των Τριών Εποχών (Λίθου, Χαλκού και Σι-

Τυπολογική καταγραφή των αντικειμένων που εκπροσωπούν την εθνολογία από τους αρχαιότετους χρόνους έως σήμερα. Εθνογραφικό Μουσείο, Βαλένθια.

δήρου), το οποίο και αποτελεί ένα από τα πρώτα συστήματα περιοδολόγησης για την προϊστορική αρχαιολογία.

Όταν στις αρχές του 20ού αιώνα γίνεται ένας επαναπροσδιορισμός του ερμηνευτικού μοντέλου για την εξέλιξη του ανθρώπου και το ενδιαφέρον μετακινείται προς τη σημασία των πολιτισμικών ομάδων ανά γεωγραφική περιοχή, η προσπάθεια της προϊστορικής αρχαιολογίας επικεντρώνεται στη συγκρότηση «τοπικών χρονολογήσεων» και τη μελέτη πολιτισμικών ομάδων¹². Στην περίοδο αυτή εμφανίστηκε η αναγκαιότητα να υπολογιστεί με μεγαλύτερη ακρίβεια η εξέλιξη των πολιτισμικών φαινομένων. Έτσι άνοιξε ο δρόμος για τις επιστημονικές τεχνικές που θα διασφάλιζαν «απόλυτες» χρονολογήσεις, με βάση τις οποίες η έννοια του χρόνου

είναι ανεξάρτητη από τα αρχαιολογικά ευρήματα και δηλώνεται σε ημερολογιακά έτη¹³.

Η εμφάνιση των ραδιοχρονολογήσεων και η έμφαση στη μελέτη των επιμέρους πολιτισμικών ομάδων της κάθε περιοχής οδήγησαν στην επανεξέταση του εξελικτικού μοντέλου και την κριτική των «μεγάλων αφηγήσεων». Ωστόσο, καθώς η νέα προσέγγιση ήταν εξίσου γραμμική, δημιούργησε αντίστοιχες κατηγοριοποιήσεις, διακρίνοντας τις κοινωνίες με βάση την πολυπλοκότητα της δομής τους σε τέσσερις κατηγορίες (ομάδες, φυλές, αρχηγικές κοινωνίες, πρώιμα κράτη) και αποσυνδέοντας την εξέλιξη ή την παρακμή τους από οποιουδήποτε χωρικούς ή ιστορικούς συσχετισμούς¹⁴.

Συνεπώς, τόσο στην περίπτωση της εξελικτικής θεωρίας όσο και στις μετέπειτα παραλλαγές της, οι σχετικές αλλά και οι απόλυτες χρονολογήσεις της προϊστορικής αρχαιολογίας βοήθησαν ώστε η αναπαράσταση των χρονικών περιόδων να αναπαράγει την ίδια δομή, βάσει της οποίας η ιστορία του ανθρώπου χωρίζεται σε διακριτές ενότητες και ακολουθεί γραμμική κατεύθυνση. Στα μέσα του 20ού αιώνα μάλιστα, τη νοσταλγία για μια παγκόσμια αφήγηση της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους αντικατέστησε η κατασκευή «μεγάλων αφηγήσεων» άλλου τύπου, που στόχο είχε τη διερεύνηση της προέλευσης συγκεκριμένων κοινωνικών φαινομένων, όπως είναι η δημιουργία του νεολιθικού πολιτισμού και η μετάβαση από το τροφοσυλλεκτικό στο τροφοπαραγωγικό στάδιο, η ανάπτυξη της γεωργίας ή η δημιουργία των πρώτων πόλεων και οι απαρχές του αστικού τρόπου ζωής.

Η ολιστική αυτή προσέγγιση στο χρόνο, η οποία του προσδίδει την αξία μιας ανεξάρτητης παραμέτρου, παρά την κριτική που δέχθηκε¹⁵, αποτελεί ακόμη συστατικό στοιχείο κάθε αρχαιολογικής αφήγησης. Είναι σημαντικό, ωστόσο, ότι παράλληλα με αυτήν υπάρχουν και προσπάθειες που, επηρεαζόμενες από την κριτική που έχει ασκηθεί, δοκιμάζουν να ενσωματώσουν με δημιουργικό τρόπο διαφορετικές προσεγγίσεις και οπτικές.

Η κριτική στο μοντέλο του «ολιστικού» χρόνου και η αναγνώριση της πολυ-χρονικότητας

Έδη από τις αρχές του 20ού αιώνα υπήρξε μια «κατά μέτωπο» κριτική στον μέχρι τότε τρόπο μελέτης των κοινωνικών φαινομένων, ξεκινώντας από το χώρο της ίδιας της ιστορίας με τη Σχολή των Annales το 1929¹⁶, η οποία, διακρίνοντας στην ολιστική προσέγγιση της ιστορίας την αδυναμία να αναγνωρίσει τις διαφορετικές χρονικότητες που συχνά διέπουν τις κοινωνικές εξελίξεις, έθεσε το ζήτημα της κλίμακας και της κανονικότητας στην κατανόηση των κοινωνικών μετασχηματισμών.

Η Σχολή των Annales αναγνώριζε τρία είδη χρονικής κλίμακας στην ιστορία, σύμφωνα με τα οποία ένα ιστορικό γεγονός μπορεί να έχει μακρά, μέση ή μικρή διάρκεια και επομένως η ιστορία δεν είναι γραμμική, αλλά αντίθετα, χαρακτηρίζεται από κύκλους συμβάντων. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη προσέγγιση ο χρόνος δεν αποτελεί μια απλή, ανεξάρτητη μονάδα μέτρησης ή ένα «δοχείο συμβάντων», αλλά στη βαθύτερη ανάλυσή του είναι ουσιαστικά μη διακριτός από τα γεγονότα.

Η διαφορά της νέας, μη γραμμικής οπτικής στην εξέλιξη των κοινωνικών συστημάτων στηρίζεται στην προσπάθεια κατανόησης του προβλήματος που προέκυψε από τον κοινωνικό εξελικτισμό σύμφωνα με τον οποίο οι κοινωνικές αλλαγές δεν εξηγούνται, αλλά απλώς εντάσσονται σε μια αλληλουχία σταδίων η οποία έχει αυτομάτως και επεξηγηματικό χαρακτήρα.

Εισάγοντας την έννοια της χρονικής κλίμακας η Σχολή των Annales δημιούργησε ουσιαστικά μια χρονικότητα που έχει «βάθος», προσπαθώντας να εξισορροπήσει τη ρευστότητα του χρόνου που γίνεται αντιληπτός από τις αισθήσεις (διάρκεια), με την αφηρημένη αλληλουχία (σημείων ή γεγονότων), και θέτοντας με αυτόν τον τρόπο σε διαλεκτική σχέση τα φαινόμενα συνέχειας και αλλαγής στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων.

Για την αρχαιολογική έρευνα στο πεδίο, που είναι «δέσμια» των συμβά-

ντων, το σχήμα αυτό με τις διαφορετικές χρονικότητες υπήρξε ιδιαίτερα ελκυστικό, καθώς της έδινε τη δυνατότητα και την ευελιξία να προσεγγίζει τα δεδομένα της χρησιμοποιώντας διαφορετικές κλίμακες ανάλυσης, ενώ την απάλλαζε από την υποχρέωση να τα εντάσσει σε μακροσκοπικές αφηγήσεις, χωρίς όμως συγχρόνως και να αποκλείει αυτή τη δυνατότητα¹⁷.

Τόσο η προσέγγιση της Σχολής των Annales όσο και άλλες, μη γραμμικές προσεγγίσεις που επηρέασαν την προϊστορική αρχαιολογία στη διερεύνηση των κοινωνικών μετασχηματισμών¹⁸ χρησιμοποιούν ένα συστημικό μοντέλο κοινωνικής δομής. Σύμφωνα με αυτό κάθε σύστημα περιλαμβάνει «από τη φύση του» ένα είδος αστάθειας, η οποία, ενώ συνήθως βρίσκεται υπό έλεγχο και δεν δημιουργεί προβλήματα, έχει ωστόσο ένα όριο, ένα «κατώφλι», πέρα από το οποίο βγαίνει εκτός ελέγχου και μπορεί να συντελέσει στην κατάρρευση ή το μετασχηματισμό του συστήματος. Η χρονική στιγμή κατά την οποία το κατώφλι αυτό ξεπερνιέται αποτελεί ένα από τα βασικά ερευνητικά ζητήματα της αρχαιολογίας σε σχέση με την ιστορία του κάθε πολιτισμού.

Εκτός από τη συμβολή της συγκεκριμένης προσέγγισης στον τρόπο ανάλυσης των κοινωνικών μετασχηματισμών στην αρχαιολογία των μέσων του 20ού αι., η προβληματοποίηση της έννοιας του χρόνου είχε και άλλες επιδράσεις, με πιο ουσιαστική την επανεξέταση πολλών αρχαιολογικών πρακτικών¹⁹.

Χρόνος και αρχαιολογική πρακτική

Σημαντική είναι η συζήτηση που ξεκίνησε στην Αμερική τη δεκαετία του 1970 για τη φύση της αρχαιολογικής μαρτυρίας²⁰ και η διάκριση που έγινε ανάμεσα στα αρχαιολογικά συμφραζόμενα (τα αρχαιολογικά ευρήματα που αποκαλύπτονται από τη σκαπάνη) και τα συστημικά συμφραζόμενα (το εκάστοτε κοινωνικό σύστημα που αντανάκλαται στην αρχαιολογική μαρτυρία και της δίνει μορφή). Σύμφωνα με τη διάκριση αυτή, η αρχαιολογική μαρτυρία χαρακτηρίζεται ως στατική, παρομοι-

άζεται με «απολίθωμα» και θεωρείται ότι αναπαριστά το «σταμάτημα» του χρόνου, τη στιγμή στην οποία τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα πήραν τη συγκεκριμένη τους μορφή. Τα συστημικά συμφραζόμενα, από την άλλη πλευρά, θεωρείται ότι αντανάκλουν τη δυναμική της κάθε κοινωνίας και ο χρόνος στον οποίο αναφέρονται έχει βάθος, διαχρονικότητα, καθώς καλύπτει όλο το φάσμα των ζυμώσεων που σχετίζονται με την παραγωγή του υλικού πολιτισμού, από το σχεδιασμό και την κατασκευή του μέχρι τη χρήση και την εγκατάλειψή του²¹.

Κατά τη δεκαετία του '80, όταν οι αρχαιολόγοι και οι αντιλήψεις τους θεωρήθηκε πως διαδραματίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της τελικής σύνθεσης των αρχαιολογικών δεδομένων, η αρχαιολογική μαρτυρία του πεδίου παρομοιάζεται με «κείμενο» προς ανάγνωση και η έννοια της στατικότητας που διασφάλιζε την αναγκαία απόσταση ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν αρχίζει να μικραίνει²².

Τις τελευταίες δεκαετίες, κατά τις οποίες έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα ο προβληματισμός γύρω από τις ανασκαφικές πρακτικές, θεωρείται ότι η έννοια του «παλίμψηστου», της επικάλυψης πολλών συμβάντων σε έναν πολυεπίπεδο χρόνο, περιγράφει καλύτερα την πολυπλοκότητα της αρχαιολογικής μαρτυρίας, καθώς αναγνωρίζει ότι η διαμόρφωσή της συνεχίζεται ουσιαστικά μέχρι τη στιγμή που ξεκινά η ανασκαφή²³. Στο πλαίσιο αυτό ακόμη και η χρονική κλίμακα του Braudel (Σχολή των Annales) δέχεται κριτική, γιατί αν και θεωρείται σημαντική στην ανάλυση, δεν φαίνεται να δίνει τη δυνατότητα μιας διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στα ιστορικά φαινόμενα της κάθε κλίμακας²⁴.

Παρά τις συγκεκριμένες συζητήσεις, ωστόσο, η αναπαράσταση του χρόνου με όρους χωρικούς, υλικούς, μέσα από την αποτύπωση της στρωματογραφίας, αποτελεί ακόμη τη βασική ανασκαφική πρακτική, κυρίως λόγω της αίσθησης της «ασφάλειας» και της «εγκυρότητας» που προσφέρει.

Εντυπωσιακό είναι, άλλωστε, το παράδειγμα από το Μετρό στο σταθμό

του Συντάγματος στην Αθήνα, όπου η παλαιότητα και η ιστορία της πόλης παρομοιάζονται μέσα από μια «μνημειώδη» αναπαράσταση της στρωματογραφίας από τις ανασκαφές στην περιοχή, η οποία και επιλέχθηκε να τοποθετηθεί, ως έκθεμα, μέσα σε βιτρίνα.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι βασικοί κανόνες αποτύπωσης και καταγραφής της αρχαιολογικής μαρτυρίας φαίνεται να επιβάλλουν την αναπαράσταση του χρόνου ως αλληλουχίας, η διαπιστωμένη πια αναγκαιότητα να περιγράψουμε και να διερευνήσουμε την ποικιλία των χρονικών περιόδων που ενυπάρχουν στην αρχαιολογική μαρτυρία κατευθύνουν την έρευνα στη χρήση εναλλακτικών αφηγήσεων και τρόπων ανάλυσης.

Ενδεικτική της αναπτυσσόμενης προβληματοποίησης της έννοιας του χρόνου στην αρχαιολογική έρευνα είναι και η μεταστροφή της ρητορικής που αφορά τους στόχους της: στις αρχές του 20ού αι. ξεκίνησε προσπάθεια να «περιγράψει» τις αλλαγές στην ιστορία, έπειτα να τις «εξηγήσει» (περίοδος θετικισμού – διαδικαστική εποχή), αργότερα να τις «ερμηνεύσει» (μετα-διαδικαστική εποχή) και σήμερα πια να τις «αφηγηθεί», γεγονός που δηλώνει αναμφισβήτητα την επίγνωση της εμπλοκής που έχει ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε το χρόνο στις αναλύσεις μας²⁵.

Οι αναλύσεις που επιχειρούνται στην αρχαιολογική έρευνα σήμερα καλύπτουν πλέον όλες τις χρονικές κλίμακες: μεγάλες αφηγήσεις, περιγραφές συμβάντων²⁶, «βιογραφίες» αντικειμένων²⁷ ή ακόμη και γενικότερα θέματα που διερευνούν την έννοια της μνήμης και του παρελθόντος στην προϊστορία²⁸.

Σημαντική είναι και η πρόταση του Lucas για την αναγκαιότητα ανεύρεσης από την αρχαιολογία ενός διαφορετικού τρόπου αφήγησης, διακριτού από αυτόν της ιστορίας και της ανθρωπολογίας, με δεδομένο το γεγονός ότι η αρχαιολογική μαρτυρία, έχοντας πράγματι τα χαρακτηριστικά ενός παλίμψηστου και μια ιδιαίτερη σχέση με τον υλικό πολιτισμό, διαφέρει από τη

μαρτυρία των άλλων δύο επιστημών και δεν μπορεί να γίνει κατανοητή με τους ίδιους όρους²⁹. Η πρόταση αυτή αναδιαμορφώνει ακόμη και την ίδια την έννοια του «συμβάντος», προσδίδοντάς της μια ιδιαίτερη σχέση με την υλικότητα των ευρημάτων και απομακρύνοντάς την από τις αφηγηματικές μεθόδους της ιστορίας και της εθνογραφίας³⁰.

Πέρα από τους σύγχρονους προβληματισμούς, η δημιουργία περιοδολογήσεων, η διαίρεση δηλαδή του χρόνου σε συγκεκριμένες ενότητες, με αρχή, μέση και τέλος, αν και αναγνωρισμένα αποτελεί μια απλή κατασκευή, φαίνεται να είναι συνυφασμένη με τη συγκρότηση της ιστορίας του δυτικού κόσμου και την έννοια της αφήγησης, και αυτός είναι ίσως ένας επιπρόσθετος λόγος για την κυριαρχία της στις επιστήμες του ανθρώπου³¹.

Η μελέτη των πολιτισμικών και κοινωνικών αλλαγών, για παράδειγμα, ίσως και λόγω του ότι επιβάλλει αναλύσεις μεγάλης κλίμακας, είναι

άρρηκτα δεμένη με το σύστημα περιοδολόγησης, καθώς προσπαθεί να ορίσει την αφετηρία, το τέλος και την εξέλιξή τους και να προσδιορίσει πολλά από τα χαρακτηριστικά τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν γίνονται προσπάθειες διεύρυνσης του αφηγηματικού τους πλαισίου.

Ο σύγχρονος διάλογος που γίνεται με βάση τη μελέτη κάποιων από τους πιο σημαντικούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς στην προϊστορική περίοδο είναι ενδεικτικός των δυνατοτήτων που η προβληματοποίηση της έννοιας του χρόνου έχει να προσφέρει στην έρευνα.

***Κοινωνικοί μετασχηματισμοί
σε μικρή και μεγάλη κλίμακα:
Παραδείγματα από
την προϊστορία της Ανατολικής
Μεσογείου***

Το παράδειγμα της Νεολιθικής εποχής είναι χαρακτηριστικό στην προσπάθεια κατανόησης της έννοιας του χρόνου, καθώς σηματοδοτεί την περίοδο στην οποία έγινε ένας από τους μεγαλύτε-

06

ρους κοινωνικούς μετασχηματισμούς στην ιστορία του ανθρώπου, και δηλώνει την πλήρη αλλαγή στον τρόπο οργάνωσης των προϊστορικών κοινωνιών. Είναι η εποχή κατά την οποία περνάμε από το τροφосυλλεκτικό στο τροφопαραγωγικό στάδιο και οι άνθρωποι από νομάδες γίνονται καλλιεργητές, μένουν σε μόνιμες κατοικίες και δημιουργούν ουσιαστικά έναν νέο τρόπο ζωής που θέτει τα θεμέλια της ζωής όπως τη γνωρίζουμε σήμερα.

Η Νεολιθική εποχή στη βόρεια Ευρώπη συγκροτήθηκε ως ξεχωριστή περίοδος της προϊστορίας μέσα από το Σύστημα των Τριών Εποχών τον 19ο αιώνα και συνδέθηκε με μια σειρά από ευρήματα τα οποία θεωρήθηκαν αντιπροσωπευτικά των νεολιθικών πολιτισμών: κεραμική, συγκεκριμένοι τύποι λιθοτεχνίας, εξημέρωση φυτών και ζώων, καλλιέργεια της γης και ανάπτυξη της γεωργίας, λιθόκτιστες και πλινθόκτιστες κατοικίες και εγκαταστάσεις.

Έτσι, όταν η αρχαιολογική δραστηριότητα των αρχών του 20ού αι. έθεσε με επιτακτικό τρόπο το ζήτημα της προ-

ϊστορίας και για την Εγγύς Ανατολή, λόγω της πληθώρας των ευρημάτων που έρχονταν στο φως, οι αρχαιολόγοι προσπάθησαν να κατανοήσουν και να συνθέσουν την ιστορία της περιοχής χρησιμοποιώντας την ορολογία και την τυπολογία των ευρημάτων της προϊστορικής Ευρώπης.

Τα ευρήματα από τις περιοχές του βόρειου Ευφράτη, του Ιορδάνη ποταμού και της Συροπαλαιστίνης γρήγορα εντάχθηκαν στη ρητορική για την προϊστορία της Ευρώπης και έγιναν κομμάτι του εξελικτικού μοντέλου της διάχυσης του πολιτισμού, σύμφωνα με το οποίο ο νεολιθικός πολιτισμός ξεκίνησε από τη νοτιοδυτική Ασία και μέσω της νοτιοανατολικής Ευρώπης πέρασε στον υπόλοιπο κόσμο³². Η σύνθεση του μοντέλου έγινε αρχικά από τον Gordon Childe, ο οποίος στις αρχές του 20ού αι. εισήγαγε τον όρο «Νεολιθική Επανάσταση» για να δηλώσει τη σφοδρότητα των αλλαγών σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Σύντομα όμως η χρήση των ραδιοχρονολογήσεων και οι συνεχιζόμενες αρχαιολογικές ανασκαφές

απέδειξαν ότι η μετάβαση στον νεολιθικό τρόπο ζωής δεν ήταν τόσο ομαλή και ο κατάλογος με τους τύπους των ευρημάτων που είχαν βρεθεί στην Ευρώπη δεν ήταν το ίδιο αντιπροσωπευτικός στην περίπτωση της Ανατολικής Μεσογείου.

Ενώ, για παράδειγμα, στην περιοχή της Ελλάδας όλα τα στοιχεία που χαρακτήριζαν τη Νεολιθική εποχή παρουσιάστηκαν λίγο πολύ μαζί γύρω στο 6000 π.Χ., στις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου οι εξελίξεις ξεκίνησαν πολύ νωρίτερα (10000 π.Χ.), η εξημέρωση των φυτών απείχε κάποιες χιλιάδες χρόνια από αυτή των ζώων και η εμφάνιση της κεραμικής αποτέλεσε κι αυτή ένα πολύ υστερότερο «επίτευγμα» στη ζωή των ανθρώπων, καθώς για πολλές χιλιάδες χρόνια οι άνθρωποι πειραματιζόνταν με νέους τρόπους παραγωγής και κατοίκησης χωρίς να χρησιμοποιούν κεραμικά σκεύη³³.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι, αντίθετα με την αρχική εκτίμηση, η μετάβαση από το στάδιο της νομαδικής ζωής σε αυτό της μόνι-

06

Τοπίο με αρχαιότητες
του Ολλανδού ζωγράφου
Herman Posthumus (γεν.
1512/13). Στην επιγραφή
παράθεμα από τον Οβίδιο
(Μεταμορφώσεις 15, 234–5):
«Χρόνε που καταβροχθίζεις
τα πράγματα και συ μισητή
αρχαιότητα, όλα τα
καταστρέφετε».

07

Κορίτσι παντρεύεται σκύλο
στην Ινδία.

μης εγκατάστασης των ανθρώπων σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή δεν συνδέεται με τη μετάβαση στο τροφοπαραγωγικό στάδιο. Στην Ανατολική Μεσόγειο είναι πλέον βεβαιωμένο πως η συγκέντρωση σε μεγάλους οικισμούς και η μετάβαση στη μόνιμη κατοίκηση προηγήθηκαν της υιοθέτησης της γεωργίας και της εξημέρωσης των ζώων, σε αντίθεση με τις εξελίξεις στη Δυτική Ευρώπη³⁴.

Αλλά και περιοχές όπως η Ανατολία, που σύμφωνα με το αρχικό μοντέλο διάχυσης αποτελούσαν το κέντρο μετάβασης του νεολιθικού πολιτισμού στην Ευρώπη, έδειξαν τελικά να έχουν τα δικά τους, ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα οποία μάλλον περιπλέκουν παρά διευκολύνουν την εικόνα μιας ομαλής μετάβασης από την Ανατολή στη Δύση³⁵.

Η σύγκριση των μορφολογικών χαρακτηριστικών της αρχαιολογικής μαρτυρίας, έτσι ώστε να γίνει μια αρχική «χαρτογράφηση» των δεδομένων, είναι χρήσιμη για την ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο οι κοινωνίες ορίζουν

τους κανόνες της συνύπαρξής τους και οργανώνουν το οικιστικό τους περιβάλλον, ενώ μπορεί να βοηθήσει και στη σκιαγράφηση των βασικών χαρακτηριστικών των εξελίξεων αυτών μέσα από μεγάλες αφηγήσεις. Είναι γεγονός ότι χάρη σε αυτήν τη μακροσκοπική προσέγγιση έγινε εφικτό να διαπιστώσουμε ότι οι περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου παρουσιάζουν όντως ένα χρονικό προβάδισμα στη μετάβαση των κοινωνιών τους από το τροφοσυλλεκτικό στο τροφοπαραγωγικό στάδιο, σε σχέση με αυτές της Δυτικής.

Αυτού του είδους οι «μεγάλες αφηγήσεις», ωστόσο, από τη στιγμή που έχουν πάψει να εξυπηρετούν το εξελικτικό μοντέλο, δεν φαίνεται πια να βοηθούν την έρευνα στον ίδιο βαθμό όπως παλιά, καθώς αδυνατούν να φωτίσουν τους σημαντικούς εκείνους παράγοντες που ευθύνονται για τη διαφορετικότητα των πολιτισμών. Στο πλαίσιο αυτό, ο γενικός όρος «Νεολιθική περίοδος» όταν χρησιμοποιείται για την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου αποδεικνύεται τελικά σχεδόν κενός

περιεχομένου, καθώς αναφέρεται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και δηλώνει πολύ διαφορετικές εξελίξεις και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Επιπλέον, η ποικιλομορφία την οποία αναδεικνύει οδηγεί σε απλουστευτικές προσεγγίσεις και παραπλανητικές γενικεύσεις που καλύπτουν τους μηχανισμούς δημιουργίας των τοπικών/γεωγραφικών διαφορών και τελικά δυσχεραίνουν κάθε προσπάθεια κατανόησης της διαφορετικότητας³⁶.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της συγκεκριμένης προβληματικής αποτελεί και η κριτική που έχει δεχθεί η μελέτη του φαινομένου της αστικοποίησης στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, φαινόμενο το οποίο αναφέρεται στην ίδρυση των πρώτων μεγάλων πόλεων, τη δευτερογενή παραγωγή και την ανάπτυξη «θεσμικά» ιεραρχημένων κοινωνιών και ελίτ.

Για την εξέταση του φαινομένου της αστικοποίησης, η σύγχρονη έρευνα φαίνεται να δοκιμάζει καινούργιους τρόπους προσέγγισης του προβλήματος και, χωρίς να εμμένει στην παρακολούθηση των παλαιών χρονο-πολιτισμικών περιόδων, επιχειρεί να επανεξετάσει τα αρχαιολογικά δεδομένα, δίνοντας έμφαση στις «αδι-αμφισβήτητες» σχέσεις αλληλεπίδρασης των διαφόρων πολιτισμικών ομάδων της Ανατολικής Μεσογείου. Στις προσπάθειες αυτές, στόχος είναι η αποτύπωση ενός ασφαλούς δικτύου «συγχρονιών» που θα της επιτρέψουν να «χτίσει» αφηγήσεις μεγάλης κλίμακας, έχοντας το χρόνο όχι ως προϋπόθεση αλλά ως ζητούμενο.

Όμως και σε πιο εξειδικευμένα ερμηνευτικά μοντέλα, που έχουν να κάνουν με συγκεκριμένους τύπους ευρημάτων, η αντιπαράθεση της μικρής με τη μεγάλη κλίμακα, τόσο στην ανάλυση όσο και στην ιστορική αφήγηση, παρουσιάζει αρκετές διαφορές.

Στη μελέτη της οικιστικής αρχιτεκτονικής, για παράδειγμα, ένα από τα πιο ισχυρά επεξηγηματικά μοντέλα είναι αυτό που αναφέρεται στη μετάβαση από τις κυκλικές στις ορθογώνιες οικίες και συνδέει τη μετάβαση από το τροφοσυλλεκτικό στο τροφοπαραγωγ-

γικό στάδιο και τελικά σε αυτό των οργανωμένων κρατών³⁷. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, ο μετασχηματισμός της αρχιτεκτονικής συνδέεται με το μετασχηματισμό των μονάδων παραγωγής και τον έλεγχό τους. Το μοντέλο έχει τρία στάδια: το πρώτο, το τροφοσυλλεκτικό στάδιο, δηλώνεται μέσα από τη συνεργασία μικρών, πυρηνικών νοικοκυριών, τα οποία ελέγχουν το πλεόνασμα και κατοικούν σε κυκλικές οικίες· το δεύτερο, το τροφοπαραγωγικό στάδιο, επιτυγχάνεται μέσα από μεγαλύτερα, ανεξάρτητα νοικοκυριά με ιδιωτικούς, ελεγχόμενους χώρους αποθήκευσης και κατοίκηση σε ορθογώνιες οικίες· και το τρίτο, το στάδιο που συνδέεται με τη δημιουργία των πρώτων «κρατών», αναφέρεται στην ύπαρξη διευρυμένων νοικοκυριών, που ελέγχουν μεγαλύτερο πλούτο και ζουν σε ορθογώνιες οικίες μεγάλου μεγέθους³⁸.

Και ενώ η ορθογώνια αρχιτεκτονική φαίνεται να είναι πραγματικά πιο αποτελεσματική στη διαχείριση της χρήσης του χώρου όταν καλείται να εξυπηρετήσει μεγάλους πληθυσμούς και οικονομίες και οι κατοικίες στις αστικές κοινωνίες έχουν όντως ορθογώνια μορφή, η έρευνα στις επιμέρους περιοχές είναι σημαντική, γιατί δηλώνει πως η εξέλιξη του φαινομένου σε μικρή κλίμακα παρυσιάζει πολλές αποκλίσεις και έχει διαφορετική δυναμική.

Η αρχαιολογική μαρτυρία από την Κύπρο προσφέρεται για την επιβεβαίωση του συγκεκριμένου μοντέλου και είναι αρκετά ενδεικτική για το πώς οι πολιτισμικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί σπάνια είναι δυνατόν να αναπαρασταθούν ως ομοιογενείς οντότητες σαν αυτές που δημιουργούνται στο πλαίσιο των χρονολογικών πινάκων. Στην προϊστορική Κύπρο κατά την 3η χιλιετία π.Χ. έχουμε αρκετές περιπτώσεις στις οποίες σημαντικοί κοινωνικοί μετασχηματισμοί, όπως η δημιουργία ιεραρχικών κοινωνιών, συμβαίνουν χωρίς να επηρεάζεται η μορφή των κτηρίων που παραμένουν κυκλικά, παρά τις σημαντικές αλλαγές που παρατηρούνται στον υπόλοιπο υλικό πολιτισμό. Αντίθετα, όταν τα ορθογώνια κτήρια

χρησιμοποιούνται στην αρχιτεκτονική παράδοση του νησιού, αυτά εμφανίζονται μαζί με πολλά νέα στοιχεία από τη γειτονική πειρωτική χώρα (Συρο-παλαιστίνη) και δεν φαίνεται να είναι αποτέλεσμα κοινωνικοπολιτικών αλλαγών³⁹.

Υπάρχουν, επομένως, παραδείγματα που δείχνουν ότι η ορθογώνια αρχιτεκτονική δεν είναι προϋπόθεση για την ιδιωτική αποθήκευση ούτε για τον κεντρικό έλεγχο του πλούτου μιας κοινωνίας και δηλώνουν τη βραδύτητα του ρυθμού με τον οποίο πολλές φορές μεταβάλλονται οι αρχιτεκτονικές φόρμες σε σχέση με τα υπόλοιπα αρχαιολογικά ευρήματα.

Αν η «Αλλαγή» είναι πραγματικά «μια εμπειρία που δημιουργείται μέσα από νέες, καινοτόμες υλικές μεταφορές και σχέσεις»⁴⁰, τότε οι μεγαλύτερες δομικές αλλαγές στις προϊστορικές κοινωνίες ίσως θα γίνονταν καλύτερα αντιληπτές ως μετασχηματισμοί στους κανόνες με τους οποίους οι κοινωνίες δημιουργούν δεσμούς με τον υλικό πολιτισμό, επηρεάζοντας τόσο την κοινωνική αναπαραγωγή όσο και την κατασκευή της συλλογικής τους ταυτότητας⁴¹.

Τέτοιου τύπου αφηγήσεις του παρελθόντος θα χρησιμοποιούν ως κεντρικό στοιχείο της αφήγησης όχι μια αφηρημένη και ομογενοποιητική έννοια του «πολιτισμού», αλλά τον κύκλο ζωής συγκεκριμένων πεποιθήσεων και πρακτικών, και θα επικεντρώνονται στη μελέτη της δημιουργίας πολυεπίπεδων ταυτοτήτων σε τοπικό επίπεδο, χωρίς την ανάγκη λίστας «σωστών» κριτηρίων προκειμένου να ορίσουν τη διαφορετικότητα σε μεγάλη κλίμακα.

Στο πλαίσιο μιας τέτοιας προσέγγισης, όπου η μικρή κλίμακα ανατροφοδοτεί τη μεγάλη και όπου στόχος των μεγάλων αφηγήσεων δεν είναι η προσπάθεια συγκρότησης ενός εξελικτικού μοντέλου αλλά η αναζήτηση δράσεων με διαφορετικές χρονικότητες και ρυθμούς ανάπτυξης σε διαφορετικές περιοχές, το πεδίο της έρευνας είναι ανεξάντλητο και ελεύθερο να αναδείξει τις δυνατότητες που πραγματικά έχει η Ιστορία να μας εκπλήσσει.

«Το παρελθόν είναι μια ξένη χώρα»(:)

Τον Μάιο του 2007, το Ταμείο Δημογραφίας των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Population Fund) υπολόγισε ότι μέσα στον επόμενο χρόνο, για πρώτη φορά στην Ιστορία, περισσότερο από το μισό του πληθυσμού της γης θα ζει σε πόλεις⁴².

Λίγα χρόνια νωρίτερα, τον Ιούνιο του 2003, σε ένα ρεπορτάζ του BBC News αναφέρεται ότι στο χωριό Khanyhan της Ινδίας, 60 χλμ. από την Καλκούτα, ένα κοριτσάκι 9 χρονών που φέρεται να είχε ένα παραμορφωμένο δόντι, σύμφωνα με τους σοφούς της φυλής του, έπρεπε να «παντρευτεί» ένα σκύλο έτσι ώστε ο γάμος να ξορκίσει τον κακό οιωνό από τη ζωή του. Ο γάμος έγινε στις 11 Ιουνίου και είχε περισσότερους από 100 καλεσμένους οι οποίοι χόρεψαν στους ήχους παραδοσιακής μουσικής και ήπιαν σπιτικό λικέρ⁴³.

Αν κάποιος ήθελε πραγματικά να απελευθερωθεί από τη διάκριση παρόντος και παρελθόντος και απλώς να κοιτάξει το παρόν με τη ματιά ενός ιστορικού, ξεχνώντας κάθε είδους κλίμακα, θα μπορούσε να βρει στις παραπάνω ειδήσεις ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το φαινόμενο της αστικοποίησης μπορεί να ξεκίνησε στην Εγγύς Ανατολή με τη δημιουργία των πρώτων αστικών κέντρων πριν από αρκετές χιλιάδες χρόνια και να διέγραψε διάφορους κύκλους ανάπτυξης με την εγκατάλειψη πόλεων, τη δημιουργία άλλων, την ακμή και την παρακμή ολόκληρων πολιτισμών αλλά, στην πραγματικότητα, το 2008 θα έχει καλύψει γεωγραφικά μόλις το μισό δρόμο της διαδρομής του στον πλανήτη μας, μιας και καθώς φαίνεται βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη και συνεχίζει να εξαπλώνεται.

Παράλληλα, η ιστορία του μικρού κοριτσιού στην Ινδία κάνει κάποιον να αναρωτιέται, αν η περίοδος της Νεολιθικής εποχής, δηλαδή των ανθρώπων που ζουν σε φυλές και οι μοίρες τους ορίζονται από «μη αστικές» πεποιθήσεις, έχει πραγματικά τελειώσει ή μήπως είναι «σύγχρονη» με τον αστικό μας πολιτισμό.

Είναι γεγονός πως η ηγεμονική σκέ-

ψη της Δύσης, μέσα από την αφήγηση του εξελικτισμού, κατάφερε να γεφυρώσει τις πολιτισμικές ασυνέχειες που αντιμετώπισαν οι αρχαιολόγοι στο πλαίσιο της προϊστορίας ή οι ανθρωπολόγοι στις δικές τους επαφές με το «Άλλο». Κατάφερε επίσης να δημιουργήσει ένα μοντέλο αδιαμφισβήτητης συνέχειας χρονικών επεισοδίων σε αλληλουχία, το οποίο αφήνει πολύ μικρό περιθώριο να συζητήσει κανείς για το χρόνο ως εμπειρία⁴⁴. Αυτό, ωστόσο, καθόλου δεν σημαίνει πως οι ασυνέχειες δεν είναι ακόμη υπαρκτές ή πως τα γεγονότα δεν είναι δυνατό να συνδέονται μεταξύ τους με διαφορετικούς τρόπους.

Στο βιβλίο του για την έννοια του χρόνου στην αρχαιολογία, ο Gavin Lucas⁴⁵ κάνει μια πολύ εύστοχη παρατήρηση σχετικά με το ρόλο της αρχαιολογίας, ρωτώντας αν η ύπαρξη μιας μηχανής του χρόνου θα έκανε την αρχαιολογική έρευνα περιττή. Εύστοχα σημειώνει ότι η παρατήρηση των γεγονότων του παρελθόντος απλώς θα μας έβαζε στη θέση των εθνογράφων αντικαθιστώντας τα ερμηνευτικά μας προβλήματα με αυτά των συναδέλφων μας και τίποτα παραπάνω. Εξάλλου, η ιδιαιτερότητα της αρχαιολογίας έγκειται και στο γεγονός ότι μελετά καταρχήν τον υλικό πολιτισμό και μέσα απ' αυτόν προσπαθεί να τεκμηριώσει οποιαδήποτε συμπεράσματα για πολιτισμικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς ή άλλους μετασχηματισμούς στην ιστορία του ανθρώπου και, επομένως, βασικό μέλημα της επιστήμης είναι και ο τρόπος με τον οποίο ο χρόνος εγγράφεται στα αρχαιολογικά ευρήματα και επηρεάζει τη μορφή και τη χρήση τους.

Στο πλαίσιο αυτής της αναζήτησης, σημαντική είναι και η διαπίστωση ενός άλλου αρχαιολόγου, του L. Olivier, ο οποίος, παρατηρώντας ότι και στο παρόν μας τα αντικείμενα που μας περιβάλλουν έχουν διαφορετικές χρονικότητες και δύσκολα μπορούν να ενταχθούν σε μία και μόνο χρονική περίοδο, υποστήριξε ότι η αρχαιολογική μαρτυρία βρίσκεται πάντοτε στο παρόν, «μερικές φορές θαμμένα, μερικές φορές ορατά, μερικές φορές χωρίς

διαβρώσεις, μερικές φορές ζωντανό κομμάτι της καθημερινότητάς μας», για να αναρωτηθεί τελικά αν όντως το παρόν μας εμπεριέχει «λιγότερο παρελθόν» από αυτό που εμπεριέχεται σε μια προϊστορική θέση⁴⁶.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Lucas, «στην πραγματικότητα ίσως το ίδιο το βλέμμα είναι αυτό που δημιουργεί το παρελθόν, όπως το βλέμμα της Γοργούρας» (που σύμφωνα με το μύθο στο κοιταγμά της μετατρέπει τα πάντα σε πέτρα)⁴⁷, και έτσι η αναγκαία διάκριση δεν είναι άλλη από αυτή που ορίζεται από την «απόσταση» που ουσιαστικά πρέπει να δημιουργήσει κανείς προκειμένου να μελετήσει κάτι.

Η αναγκαιότητα αυτής της απόστασης που δημιουργείται μέσα από την πρόθεση για έρευνα και που ουσιαστικά ξεκίνησε από τον Διαφωτισμό —όταν ο άνθρωπος άλλαξε τη στάση του και, από τη θέση που είχε ως ένα απλό δημιουργήμα του κόσμου, στάθηκε απέναντί του για να τον μελετήσει—, είναι θεμελιώδης τόσο στη συγκρότηση των επιστημών όσο και στον τρόπο που έχουμε συνηθίσει να αντιλαμβανόμαστε το χρόνο.

Στο έργο του *Το παρελθόν είναι μια ξένη χώρα* ο David Lowenthal⁴⁸ αμφισβήτησε την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, αναλύοντας διεξοδικά τον τρόπο με τον οποίο το παρελθόν ουσιαστικά διαμορφώθηκε από τον σύγχρονο άνθρωπο επηρεάζοντας τη ζωή του, τρέφοντας και περιορίζοντάς την. Η κατάκτηση αυτή της γνώσης του τρόπου με τον οποίο συγκροτήθηκε η δυτική μας ταυτότητα οδηγεί αναπόφευκτα και στη συνειδιοποίηση των ορίων όλης αυτής της εμπλοκής μας με την Ιστορία. Το παρελθόν, αν και απογυμνωμένο από την παλιά του αίγλη, μοιάζει έτσι πιο οικείο, και θα μπορούσε, χωρίς να χάνει την ισχύ του, να μας βοηθήσει να «χτίσουμε» νέες ταυτότητες προσαρμοσμένες στις σημερινές μας ανάγκες.

08

Τσατάλ Χουγιούκ
 (αναπαράσταση).
 Νεολιθικός οικισμός με
 μορφή πρωτο-πόλης
 που άκμασε γύρω στο
 7000 π.Χ. Νότια
 Ανατολία, Τουρκία.

Σημειώσεις

- * Οι μεταφράσεις των δύο αποσπασμάτων είναι της συγγραφέως του άρθρου.
- 1 Για μια συνοπτική εισαγωγή στο θέμα, βλ. Lucas 2005, σ. 19–24.
 - 2 Bergson 1910.
 - 3 Fabian 1983, Thomas 1989, Murray 1993, Shanks / Tilley 1987, Gross 1992.
 - 4 Fabian 1983, σ. 31.
 - 5 Murray 1993, Lucas 2005, σ. 122, Trigger 1996, σ. 164–167.
 - 6 Lucas 2005, σ. 122–123, Daniel 1962, σ. 10.
 - 7 Lucas 2005, σ. 124.
 - 8 Trigger 1996, σ. 207–209.
 - 9 Lucas 2005, σ. 7–8.
 - 10 Papaconstantinou 2006, Παπακωνσταντίνου 2007.
 - 11 Renfrew / Bahn 2001, σ. 25, 31.
 - 12 Trigger 1996, σ. 311–313.
 - 13 Lucas 2005, σ. 9–13.
 - 14 Renfrew / Bahn, σ. 179–182.
 - 15 Thomas 1994, Young 1990, Althusser 1969.
 - 16 Bintliff 1991, Knapp 1992.
 - 17 Knapp 1992, Bintliff 1991, Last 1995, Lucas 2005, σ. 15–19.

- 18 Van der Leeuw / McGlade 1997.
- 19 Leone 1978, Bailey 1983, 1987, Shanks / Tilley 1987.
- 20 Papaconstantinou 2006.
- 21 Papaconstantinou 2006.
- 22 Hodder 1987.
- 23 Lucas 2005, σ. 33.
- 24 Lucas 2008.
- 25 Papaconstantinou 2006.
- 26 Gosden 1994, Thomas 1994, Murray 1993, Joyce 2002, Bolender 2010.
- 27 Appadurai 1986, Moore 1995.
- 28 Bradley 2002, van Dyke / Alcock 2003.
- 29 Lucas 2008, σ. 61.
- 30 Lucas 2008, σ. 63.
- 31 Lucas 2005, σ. 50, βλ. και Gardin 2003.
- 32 Özdoğan 1999, Thomas 1994, Bar Yosef / Belfer-Cohen 1992.
- 33 Cauvin 2004.
- 34 Watkins 2006, σ. 4–5 και Watkins 2008, Lichter 2005, σ. 2–7.
- 35 Özdoğan 1999, Lichter 2005.

- 36 Bradley 2005, Tringham 2000, Watkins 2004 και 2008, Lichter 2005, Papaconstantinou υπό έκδοση.
- 37 Flannery 1972 και 2002.
- 38 Flannery 1972 και 2002. Βλ. σχετικά και Banning / Chazan 2006.
- 39 Papaconstantinou 2013, Papaconstantinou υπό έκδ.
- 40 Gamble 2007, σ. 278.
- 41 Lichter 2005, σ. 6, Schoop 2005, σ. 45, Watkins 2004, σ. 9, Gamble 2007, σ. 257, 263.
- 42 Ταμείο Δημογραφίας των Ηνωμένων Εθνών, αναφορά στο φαινόμενο της αστικοποίησης (<http://www.unfpa.org/pds/urbanization.htm>).
- 43 Ρεπορτάζ του BBC News σε χωριό της Ινδίας (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/south-asia/3004930.stm>).
- 44 Young 1990, Lucas 2005.
- 45 Lucas 2005, σ. 118–120.
- 46 Η αναφορά στο Lucas 2005, σ. 120.
- 47 Lucas 2005, σ. 121, 136.
- 48 Lowenthal 1985.

Βιβλιογραφία

- Althusser 1969: Althusser L., *For Marx*, Allen Lane, London 1969.
- Appadurai 1986: Appadurai A. (επιμ.), *The Social Life of Things*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Bailey 1983: Bailey G.N., «Concepts, time scales and explanations in economic prehistory», στο Sheridan A. / Bailey G.N. (επιμ.), *Economic Archaeology*, British Archaeological Reports, Oxford 1983.
- Bailey 1987: Bailey G.N., «Breaking the time

- barrier», *Archaeological Review from Cambridge* 6 (1987), σ. 5–20.
- Banning / Chazan 2006: Banning E.B. / Chazan M., «Structuring interactions, structuring ideas: Domestication of space in the prehistoric Near East», στο Banning E.B. / Chazan M. (επιμ.), *Domesticating Space. Construction, Community and Cosmology in the Late Prehistoric Near East. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 12, σ. 5–14, ex oriente, Berlin 2006.

- Bar-Yosef / Belfer-Cohen 1992: Bar-Yosef O. / Belfer-Cohen A., «From Foraging to Farming in the Mediterranean Levant», στο Gebauer A.B. / T. Douglas Price, *Transitions to Agriculture in Prehistory. Monographs in World Archaeology* No. 4, σ. 21–48, Prehistory Press, Madison Wisconsin 1992.
- Bergson 1910: Bergson H., *Time and Free Will. An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, Macmillan, London 1910.
- Bintliff 1991: Bintliff J. (επιμ.), *The Annales School*

- and Archaeology, Leicester University Press, Leicester 1991.
- Bolender 2010: Bolender D.J. (επιμ.), *Eventful Archaeologies. New Approaches to Social Transformation in the Archaeological Record*, SUNY Series, The Institute for European and Mediterranean Archaeology Distinguished Monograph Series, 2010.
- Bradley 2005: Bradley R., *Ritual and domestic life in Prehistoric Europe*, Routledge, New York/ London 2005.
- Bradley 2002: Bradley R., *The Past in Prehistoric Societies*, Routledge, London 2002.
- Cauvin 2004: Cauvin J., *Γέννηση των θεοτήτων, γέννηση της γεωργίας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2004.
- Daniel 1962: Daniel G., *The Idea of Prehistory*, Penguin, Harmondsworth 1962.
- Fabian 1983: Fabian J., *Time and the Other*, Columbia University Press, New York 1983.
- Flannery 2002: Flannery K., «The origins of the village revisited: From nuclear to extended households», *American Antiquity* 67 (2002), σ. 417–425.
- Flannery 1972: Flannery K., «The origins of the Village as a Settlement Type in Mesoamerica and the Near East: A comparative Study», στο Ucko P.J. / Tringham R. / Dimbleby G.W. (επιμ.), *Man, Settlement and Urbanism*, σ. 23–53, Duckworth, London 1972.
- Gamble 2007: Gamble C., *Origins and Revolutions. Human identity in Earliest Prehistory*, Cambridge University Press, 2007.
- Gardin 2003: Gardin J.–C., «Archaeological Discours, Conceptual Modelling and Digitalization: an Interim Report of the Logistic Program», στο Doerr M. / Sarris A. (επιμ.), *The Digital Heritage of Archaeology: Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*, 5–11, *Proceedings of the 30th Conference, Heraklion, Crete, April 2002*, Archive of Monuments and Publications, Hellenic Ministry of Culture, 2003.
- Gosden 1994: Gosden C., *Time and Social Being*, Routledge, London 1994.
- Gross 1992: Gross D., *The Past in Ruins: tradition and the critique of Modernity*, The University of Massachusetts Press, Amherst 1992.
- Hodder 1993: Hodder I., «The narrative and rhetoric of material culture sequences», *World Archaeology* 25 (1993), σ. 268–282.
- Hodder 1986: Hodder I., *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Joyce 2002: Joyce R., *The Languages of Archaeology*, Blackwell, Oxford 2002.
- Knapp 1992: Knapp A.B., *Archaeology, Annales and Ethnohistory*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Last 1995: Last J., «The nature of history», στο Hodder I. κ.ά. (επιμ.), *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*, Routledge, London 1995.
- Leone 1978: Leone M.P., «Time in American archaeology», στο Redman C. (επιμ.), *Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating*, Academic Press, London 1978.
- Lichter 2005: Lichter C., «Introduction to the workshop», στο Lichter C. (επιμ.), *How did farming reach Europe? Anatolian–European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC: Proceedings of the International Workshop Istanbul, 20–22 May 2004*, BYZAS 2 Istanbul 2005, σ. 1–11.
- Lowenthal 1985: Lowenthal D., *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Lucas 2012: Lucas G., *Understanding the Archaeological Record*, Cambridge University Press, 2012.
- Lucas 2008: Lucas G., «Time and archaeological event», *Cambridge Archaeological Journal* 18 (2008), σ. 59–65.
- Lucas 2005: Lucas G., *The Archaeology of Time*, Routledge, London / New York 2005.
- McGlade 1999: McGlade J., «The times of history: archaeology, narrative and non-linear causality», στο Murray T. (επιμ.), *Time and Archaeology*, Routledge, London and New York 1999, σ. 139–163.
- Moore 1995: Moore H., «The problem of origins. Poststructuralism and beyond», στο Hodder I. κ.ά. (επιμ.), *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*, Routledge, London 1995.
- Murray 1993: Murray T. (επιμ.), *Time and Archaeology*, Routledge, London 1993.
- Olivier 2001: Olivier L., «Duration, memory and the nature of the archaeological record», στο Karlsson H. (επιμ.), *It's About Time: The concept of Time in Archaeology*, Bricoleur Press, Göteborg 2001.
- Özdoğan 1999: Özdoğan M., «Northwestern Turkey: Neolithic Cultures in Between the Balkans and Anatolia», στο Özdoğan M. / Başgelen N. (επιμ.), *Neolithic in Turkey. The cradle of Civilization. New Discoveries*, σ. 203–224, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.
- Παπακωνσταντίνου 2009: Παπακωνσταντίνου Δ., «Η υλικότητα των πραγμάτων και η απουσία της. Αρχαιολογία και ψηφιακή επιμέλεια», δημοσιευμένο στον δικτυακό τόπο Archaeology&Arts, 2009.
- Παπακωνσταντίνου 2007: Παπακωνσταντίνου Δ., «Νοηματοδότηση και αναπαράσταση του χώρου στην αρχαιολογία», στο Σ. Δημητρίου (επιμ.), *Κριτική Διεπιστημονικότητα*, τόμ. 3, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 134–208.
- Papaconstantinou υπό έκδ.: Papaconstantinou D., «Cypriot Architecture», *Interregional volume ARCANETIS1*, Brepols Publishers, Turnhout υπό έκδ.
- Papaconstantinou 2015: Papaconstantinou D., «Domestic space in the Mediterranean», στο Harding J. / Fowler C. / Hofmann D. (επιμ.), *Oxford Handbook of Neolithic Europe*, Oxford University Press, 2015, σ. 255–271.
- Papaconstantinou 2013: Papaconstantinou D., «Settlement Planning and Architecture», στο Peltenburg E. (επιμ.), *Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean*, ARCANET 2 – Cyprus, Brepols Publishers, Turnhout 2013, σ. 129–160.
- Papaconstantinou 2010: Papaconstantinou D., «Abandonment processes and closure ceremonies in prehistoric Cyprus: in search of the ritual», στο Bolger D. / Maguire L. (επιμ.), *The Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East*, σ. 129–160, Oxbow Books, Oxford 2010.
- Papaconstantinou 2007: Papaconstantinou D., «"Mediterranean Archaeologies": a comment on the structure of archaeological communities in the Mediterranean region», στο Antoniadou S. / Page T. (επιμ.), *Mediterranean Crossroads*, Pierides Foundation, Αθήνα 2007, σ. 85–107.
- Papaconstantinou 2006: Papaconstantinou D., «The Archaeological context as a unifying process. An introduction», στο D. Papaconstantinou (επιμ.), *Deconstructing context: a critical approach to archaeological practice*, Oxbow Books, Oxford 2006, σ. 1–21.
- Renfrew / Bahn 2001: Renfrew C. / Bahn P., *Αρχαιολογία: Θεωρίες, Μεθοδολογία και Πρακτικές εφαρμογές*, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2001.
- Shanks / Tilley 1987: Shanks M. / Tilley C., *Social Theory and Archaeology*, Polity Press, Cambridge 1987.
- Schoop 2005: Schoop U.–D., «The Late Escape of the Neolithic from the Central Anatolian Plain», στο Lichter C. (επιμ.), *How did farming reach Europe? Anatolian–European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC: Proceedings of the International Workshop Istanbul, 20–22 May 2004*, BYZAS 2 Istanbul 2005, σ. 41–58.
- Thomas 1994: Thomas K., «Discourse, totalization and "the Neolithic"», στο Tilley C. (επιμ.), *Interpretive Archaeologies*, Berg, Oxford 1994, σ. 357–394.
- Trigger 1996: Trigger B., *A History of Archaeological Thought*, 2η έκδ., Cambridge University Press, 1996.
- Tringham 2000: Tringham R., «Southeastern Europe in the transition to agriculture in Europe: bridge, buffer, or mosaic», στο Price T.D. (επιμ.), *Europe's first farmers*, σ. 19–56, Cambridge University Press, 2000.
- Van der Leeuw / McGlade 1997: Van der Leeuw S. / McGlade J., «Introduction: archaeology and non-linear dynamics – new approaches to long-term change», στο Van der Leeuw S. / McGlade J. (επιμ.), *Time, Process and Structured Transformation in Archaeology*, Routledge, London 1997.
- Van Dyke / Alcock 2003: Van Dyke R. / Alcock S.E. (επιμ.), *Archaeologies of Memory*, Blackwell, Oxford 2003.
- Watkins 2008: Watkins T., «Supra-Regional Networks in the Neolithic of Southwest Asia», *Journal of World Prehistory* 21 (2008), σ. 139–171.
- Watkins 2006: Watkins T., «Neolithisation in southwest Asia – the path to modernity», *Documenta Praehistorica XXXIII*, 2006, σ. 1–18.
- Young 1990: Young R., *White Mythologies. Writing History and the West*, Routledge, London 1990.